

Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки

Відділ соціально-економічних проблем праці Інституту економіки та прогнозування НАН України, розуміючи нагальність питань щодо-викликаної війною хвилі міграції та вимушеного закриття підприємств і бізнесів, проаналізував основні тенденції на ринку праці України та ситуацію з українськими біженцями станом на квітень із використанням доступних джерел інформації.

Першочерговим завданням відновлення економіки є мінімізація наслідків гуманітарних проблем та збереження людського потенціалу, який є вагомим джерелом ділової активності та забезпечення найважливіших державницьких функцій. Пошук можливостей слід розпочинати якомога раніше, ще під час самого конфлікту, їх використання сприятиме відродженню інституцій, ринків та підприємств; реконструкції інфраструктури; відновленню довіри і сподівань.

Воєнні дії на території України виступають руйнівним фактором для економіки та ринку праці. Реальні збитки важко оцінити. Розрахунки економічних збитків війни у рамках проекту “Росія заплатить”, станом на 24 березня показували загальні втрати економіки України внаслідок війни від 543 млрд дол. США до 600 млрд дол. США – це з урахуванням як прямих втрат, що розраховуються в цьому проекті, так і непрямих втрат (падіння ВВП, припинення інвестицій, вплив робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо). З початку воєнної агресії Росії 24 лютого, в Україні пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 4431 житловий будинок (приблизна оцінка втрат 13453 млн дол. США), 92 заводів/підприємств (приблизна оцінка втрат 2921 млн дол. США), 378 закладів освіти (приблизна оцінка втрат 601 млн дол. США), 138 закладів охорони здоров’я (приблизна оцінка втрат 6816 млн дол. США), 8 цивільних аеропортів (приблизна оцінка втрат 2921 млн дол. США) та 10 військових

аеродромів, 7 ТЕС/ГЕС тощо¹. За результатами дослідження групи Gradus Research з початку воєнної агресії до 22 березня 2022 року в країні зупинили, уповільнили чи звузили свою діяльність 86% компаній, з них: 48% працює частково чи майже не працює та працює, як і раніше, лише 13%². Тільки у незначної частки вітчизняного бізнесу (6%) обсяг збільшився, порівнюючи із довоєнним часом. У період війни в Україні відбулася галузева трансформація – як один із способів забезпечення стійкості функціонування економіки: 16% досліджених підприємств трансформувалися повністю або частково; 21% перебувають у процесі галузевої трансформації; 16% долучились до процесу трансформації. Звичайно, найбільш популярними сферами діяльності бізнесу під час війни стали роздрібна торгівля харчовими та нехарчовими продуктами (24% підприємств, що взяли участь у дослідженні)³.

Одним з інструментів регулювання ринку праці є визначення оптимальних механізмів регулювання мобільності робочої сили. Трудова мобільність є органічною ознакою робочої сили, що характеризує її готовність та здатність до зміни робочого місця під впливом об'єктивних та суб'єктивних причин. Серед форм трудової мобільності розрізняють добровільну та вимушену, а серед видів – професійно-кваліфікаційну, кар'єрну (статусну), внутрішньо- та міжорганізаційну, галузеву і територіальну. Саме територіальна трудова мобільність, пов'язана із зміною місця проживання, є трудовою міграцією.

Кожна із зазначених форм трудової мобільності може існувати на двох рівнях – потенційному та реальному. Для встановлення взаємозв'язку цих рівнів необхідно визначити потенційний ступінь готовності та здатності певних груп економічно активного населення до зміни робочого місця

---

¹ ЦЕС спільно з партнерами підраховує збитки від російської агресії. URL: <https://ces.org.ua/%d1%86%d0%b5%d1%81-%d1%81%d0%bf%d1%96%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be-%d0%b7-%d0%bf%d0%b0%d1%80%d1%82%d0%bd%d0%b5%d1%80%d0%b0%d0%bc%d0%b8-%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d0%b0%d1%85%d0%be%d0%b2%d1%83%d1%94-%d0%b7/>

² Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf

³ Там само.

(наприклад, шляхом проведення опитування) та проаналізувати основні фактори, що сприяють перетворенню потенційної мобільності в реальну.

Розгортання воєнних дій змусили значну частину населення покинути своє постійне місце проживання, так 22% змінили місце проживання в межах України, зокрема, серед населення віком 18–24 та 25–34 роки відповідно 36% та 34%, за кордон змушені були виїхати 6% населення України⁴. За оцінками агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН) уже п'ять мільйонів українців перетнули міжнародні кордони з України. Станом на середину березня біженцями в Україні щоденно ставали 70 тисяч дітей. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), це означає, що щохвилини з країни тікають 55 дітей, тобто майже одна дитина кожної секунди⁵. Достеменно оцінка міжкраїнного розподілу вимушених мігрантів з України наразі неможлива, оскільки мігранти змінюють свої плани та країну призначення, іноді навіть не реєструючись на тимчасовий захист, а використовують право перебування в країнах ЄС протягом 90 днів без реєстрації.

Іншим соціальним та гуманітарним викликом розподілу наявної та потенційної робочої сили є внутрішнє переміщення. Так, за оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ) за перший місяць війни, внутрішньо переміщеними особами в Україні стало 6,48 млн людей, серед яких суттєвою є частка найбільш соціально вразливих груп⁶. Зважаючи на тривалість воєнних дій, ці цифри не є остаточними, однак затягування у часі збільшує ймовірність того, що вимушено переселені особи за умов втрати власного житла змінять місце проживання та шукатимуть постійне житло та місце працевлаштування. Все це призведе до зміни структури попиту та пропозиції робочої сили, що є новим викликом повоєнного ринку праці.

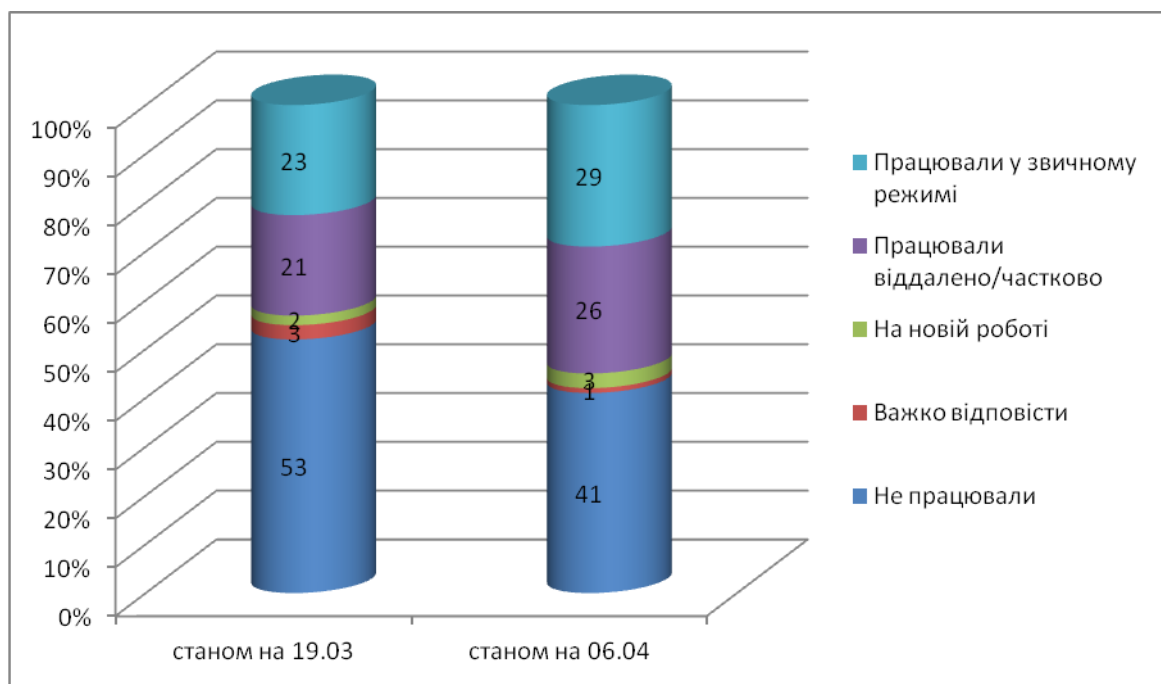
---

⁴ Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. URL: https://3A%2F%2Fgradus.app%2Fdocuments%2F203%2FGradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf&len=634745&pdffilename=GradusResearch_Report_KSE_citizens_13.04.2022.pdf

⁵ Новини про роботу ООН в Україні за 15 березня 2022. URL: <https://ukraine.un.org/uk/174938-novyny-pro-robotu-oon-v-ukrayini-za-15-bereznya-2022>

⁶ Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022). Моніторинг Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migraciya-ta-vijna-v-ukrai%CC%88ni.docx-1.pdf>

З причин звуження поля прикладання праці та у зв'язку зі зміною місця проживання погіршилась ситуація у сфері зайнятості та доходів працюючого населення. Дослідження соціологічної групи “Рейтинг” демонструє, що станом на 6 квітня поточного року серед українців, які мали роботу до війни, лише 29% працювали у звичному режимі, 26% працювали віддалено чи частково, 3% працювали на новій роботі, 41% не працювали взагалі. При цьому варто відзначити позитивні зміни в період з 10.03.22 до 6.04.22, що відбулися в цій ситуації (рис. 1)⁷.

Рис. 1. Розподіл респондентів за станом у трудовій сфері, %

Серед опитаних у березні 18% були працевлаштованими в сфері торгівлі, управління продажами, 16% – у промисловості, 8% – в будівництві, 6% – у сфері програмування та ІТ. Через війну втратили працюючих у сферах: торгівлі, управління продажами – 19%, в промисловості – 15%, в будівництві – 13%, програмуванні та ІТ – 10%⁸. З числа працевлаштованих 21% отримували заробітну плату та були впевнені, що виплати збережуться і в майбутньому періоді, а 42% з них її отримували, але не мали ніяких гарантій щодо збереження виплат у наступні місяці. Зменшення розмірів

⁷ Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група “Рейтинг” https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v_press.pdf

⁸ Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною. Соціологічна група “Рейтинг” https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf

виплат за працю не відчули лише у 39% працюючих, що отримували, у 45% заробітки скоротились. На погіршення ситуації у сфері зайнятості та оплати праці наклався інфляційний фактор, що призвело до падіння купівельної спроможності населення. Зокрема, лише за березень 2022 р. продукти харчування подорожчали на 6,4% (в річному вимірі +19,6%); фармацевтична продукція – на 7,7% (в річному вимірі +13,0%); автомобільне паливо – на 7,7% (в річному вимірі +30,0%); транспортні послуги – на 2,6% (в річному вимірі +20,3%).

Попри труднощі, що негативно відображаються як на добробуті працездатного населення та членів їхніх сімей, українці на другому місяці війни демонструють хороший рівень життєстійкості (3.9 із 5). Індекс життєстійкості складається із психологічної стійкості (4.0) та підтримки фізичного здоров'я (3.8)⁹. Економічне становище внаслідок війни не змінилося лише у 18% громадян, у 52% значно погіршилося, у 28% скоріше погіршилося. Дохід дозволяє задовольняти базові потреби людини, дає відчуття безпеки та знижує тривогу перед невизначеним майбутнім. Проте в цих складних обставинах українці не втрачають оптимістичних настроїв щодо майбутнього економіки та зайнятості в країні, про це свідчать результати «Шостого загальнонаціонального опитування: адаптація українців до умов війни»¹⁰. У післявоєнний період значна частина українців висловлюють бажання щодо професійного розвитку. Нові знання загалом є дуже актуальними напрямом планів, бо в часи відновлення країни у професійній площині та структурі зайнятості відбудуться зміни, отже, громадяни це розуміють і вже 49% роздумують як отримати додаткову освіту чи нові знання, а 38% – освоїти нову професію. 27% опитаних мріють після війни відкрити свою справу, 21% – розпочати пошук нової роботи.

Уже протягом місяця після початку воєнних дій кількість людей, які залишають своє місце проживання, скоротилася. Більшість українських

---

⁹ Восьме загальнонаціональне опитування: Психологічні маркери війни. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_psychomarkers_042022_v____press_0001.pdf

¹⁰ Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf

вимушених мігрантів, – за різними оцінками, 80–90% – повернуться на Батьківщину. Процес повернення вже розпочався. Проте рівень міграції з України в подальшому може зростати. Вимушене зростання міграційних потоків до європейських країн може стати серйозним викликом як для українських мігрантів, так і для країн-реципієнтів. Приплив мігрантів з інших країн у 2015–2016 рр. викликав європейську міграційну кризу, наслідки якої ще не подолані дотепер¹¹. Крім очевидних економічних проблем, в європейських країнах виник конфлікт цінностей. Цінності поваги до прав людини, доброзичливого ставлення і бажання допомогти людям, постраждалим від загроз безпеки життєдіяльності у себе на батьківщині, вступили у суперечність з цінностями збереження своїх власних культурних традицій, досягнутого рівня та способу життя. Особливо негативний вплив викликала неврегульована міграція.

Потік мігрантів до Європи є найпотужнішим, становлячи понад 1 млн осіб щорічно. З часу обліку структурами ООН цей регіон прийняв уже близько 64 млн іммігрантів, водночас Азія – 53,3 млн осіб, Північна Америка – 44,5 млн осіб, Африка – 17,1 млн осіб¹². З іншого боку, таке міграційне навантаження створює переваги для Європи, в якій давно спостерігається дисбаланс демографічної ситуації. Низька народжуваність, орієнтація на сім'ю з однією дитиною або взагалі *child-free family*, з одного боку, та старіння населення, підвищення якості та тривалості життя, з іншого, створюють для Європи значні демографічні та соціальні ризики. За цих обставин трудові мігранти могли би послабити демографічний тиск за рахунок заповнення певних ніш ринку праці (як низько-, так і висококваліфікованих сегментів), збільшення податків до бюджету країни – реципієнта, внеску до інноваційного розвитку економіки.

Політика ринку праці повинна бути двополярною та орієнтуватися як на внутрішній сегмент, так і зовнішній – вимушених переселенців за межі

---

¹¹ Бондарчук В. В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 2 (02). С. 28–31. С. 28–29.

¹² 'Migration and Migrants: Regional Dimensions and Developments' in IOM (2017). *World Migration Report 2018*. IOM: Geneva, 2018. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en_chapter3.pdf

країни. Стосовно внутрішнього ринку праці, попри його суттєві прогалини, незбалансованість, величезні втрати, викликані війною, потрібно створювати умови для розвитку ефективної мобільності. Очевидно, в процесі відновлюваного періоду виникне попит на працю, пов'язану з подоланням наслідків руйнації економіки, відбудовою територій, підприємств, житлового фонду. Це потребуватиме переміщення робочої сили. Разом із тим, відродження має відбуватися на новій основі, що зумовить потребу у нових знаннях та навичках. Паралельно необхідно здійснювати структурну трансформацію економіки з відповідними перетвореннями ринку праці.

Можливості відновлення економіки та соціально-трудової сфери потрібно вишукувати ще під час воєнних дій на тих територіях, які не задіяні у конфлікті. Будь-які можливості слід використовувати задля відродження інституцій, ринків та підприємств; реконструкції інфраструктури; і відновлення довіри і очікувань. Після завершення воєнних дій, слід використати дивіденди миру з метою досягнення покращання життя та добробуту населення. Найголовнішим задля швидкого відновлення економіки є забезпечення робочими місцями та можливостей гідної зайнятості. Це вже наразі потребує формулювання основних принципів та напрямів оновленої політики зайнятості повоєнної економіки, яка має включати три основні напрями. Перший має бути зорієнтований на екстрене забезпечення зайнятості та доходів за умов стабілізації безпеки та соціо-гуманітарної стабільності для груп осіб, що постраждали від війни. Другий напрям має передбачати створення умов щодо відновлення та реінтеграції місцевої економіки приймаючих громад. І останній напрям створення та розвитку робочих місць має базуватися на принципах концепції гідної праці та передбачати розбудову інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу на національному рівні.

Успіх відновлення соціально-трудової сфери – це базові засади створення та підтримки національного лідерства, формування економічних умов зниження рівня конфліктності та напруженості у поствоєнному

суспільстві, що зменшує витрати на безпекові заходи та рівень криміналізації суспільства. Запровадження спеціально орієнтованих заходів, спрямованих на створення робочих місць саме для молоді, які звільнюватимуться з лав Збройних сил, під час війни та відразу після встановлення миру має бути економічним і політичним імперативом державної політики зайнятості та донорських асигнувань.

Крім того, зусилля мають спрямовуватися на збереження і стабілізацію персоналу підприємств. Значні резерви у цьому напрямі містять гнучкі форми організації праці та її оплати. Збереження людського потенціалу держави є її вищим цільовим пріоритетом.

У період воєнних дій та часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження та використання людського капіталу мають бути максимально ефективними. Важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості в воєнний час і період економічного відновлення залишається питання забезпечення мобільності робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє забезпеченню потреб підприємств у робочій силі.

Щодо мігрантів з України можна висловити деякі припущення – із досвіду попередніх міграційних хвиль до Європи. Скоріше за все, будуть затребувані особи із належним рівнем професійно-кваліфікаційної підготовки, з сучасним рівнем володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, з обов'язковим знанням принаймні двох іноземних мов (англійської і країни проживання), адаптовані й толерантні до культури країни-реципієнта. Також переваги матимуть освітні мігранти, які будуть здобувати першу або другу освіту за кордоном з можливістю подальшого працевлаштування. Для іншої частини мігрантів імовірно зниження професійного статусу та значні труднощі пошуку легального робочого місця.

Виняткового значення має попередня поінформованість майбутніх мігрантів щодо особливостей ринку праці, культурного та історичного

контексту країни. Це допоможе уникнути багатьох шоків у процесі адаптації до нового місця роботи і проживання.